

УДК 81'22:316.286:159.946.3

ОНТОЛОГІЧНЕ БУТТЯ СИЛЕНЦІАЛЬНИХ ЛАКУН

Т.О. Анохіна,

Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова, м. Київ

У статті розглядається комунікативне мовчання як силенціальний ефект (СЕ), що екстеріоризується вербальними та невербальними маркерами в художньому дискурсі. Як дискурсивне явище СЕ має притаманне йому середовище, режим та стиль позначення. Полівекторність мовчання позначається інтралінгвально та інтерлінгвально. СЕ має релігійні, філософські, соціальні та гендерні витоки, міждисциплінарні характеристики.

Ключові слова: *комунікативне мовчання, релігійні, гендерні витоки мовчання, силенціальний ефект, ситуативне значення, вербальна та невербальна екстеріоризація мовчання.*

Комунікативне мовчання як силенціальний ефект - СЕ (термін А.Д. Белової) [2] - вивчається у різних студіях (об'єкт дослідження), що зумовлено його онтологічним буттям – поліаспектністю, полімодальністю та поліфункціональністю (предмет дослідження) [1]. Учені різних шкіл фокусують увагу на соціокультурних аспектах СЕ, його ситуативній екстеріоризації вербальними та невербальними маркерами, адгерентності (комплементарності) останніх на ритуальних, релігійних, філософських, гендерних витоках, його полівекторних транспозиціях – інтерлінгвальних, інтралінгвальних та семіотичних.

Як семіотичний знак комунікативне мовчання позначено притаманною йому формою (лакуною «ніщо»), ситуативним значенням, прагматичним призначенням. Як дискурсивне явище СЕ має притаманне йому середовище, режим та стиль призначення. СЕ характеризується причетністю до позитивних та негативних ситуацій, універсальним буттям у різних мовних соціумах. Комплексний підхід до вивчення СЕ препарується його поліфункціональною природою, діючими методологічними тенденціями, інтенціями дослідників, їх досвідом осмислення релевантних проблем. На часі комунікативне мовчання експлікується у термінах мовленнєвих ситуацій силенціальних лакун, що семантизуються шляхом використання графічних (у писемному код) та лексичних засобів (у писемному, усному кодах спілкування). Феномен характеризується міждисциплінарним тлумаченням філософів, психологів, соціологів, лінгвістів на різних витоках – релігійних, ритуальних, етичних, естетичних, лінгвістичних. У лексикографічному тлумаченні учені надають перевагу семам «хезитація», «безмов'я (німота)», «тиша». Звернення до художнього дискурсу свідчить про семантичний «калейдоскоп» концепту мовчання, в якому домінуючими є одиниці на позначення психологічного стану мовця.

Гайдегер вважав, що мовчання – не просто звичайне утримання від мовлення, а завжди мовчання про... У трактаті «Що таке метафізика?» Гайдегер ідентифікує причину мовчання – жах, який забирає слово, насувається «Ніщо», а перед ним замовкає будь-яке промовляння «є». Охоплені жахом, люди намагаються порушити порожню тишу хоча б якими-небудь словами, що свідчить про присутність «Ніщо». Мовчання є підґрунтям мовлення [3].

Промовисте мовчання грає свою пантоміму, робить «ніщо», розриває ланцюг буттів. Мовчання – адекватний транслятор істини буття, що відкривається з його основ – із «Ніщо». Гайдегер вважає, що «совість промовляє єдино й незмінно у модусі мовчання». Тиша безсловесного заклиця та мовчазного говоріння контрастують на фоні «шуму», яким сповнене смислове аудіосередовище людей. Дихотомії ніщо:: мовлення, мовчання:: тиша, мовчання:: шум, поєднуючись з іншими невербальними кодами, набувають більш інтенсифікованого значення, позитивних або негативними рис [3].

Мовчання метафорично порівнюється з революцією, яка змушує відповідним способом мовчати. Мовчання є родичем у нескінченно великій і відкритій родині мовних ігор, у якій можна переміщуватися – переходити від однієї гри до іншої, творити нескінченну кількість варіантів – але не можна її покинути. Віталій Даренський зауважує, що категорію мовчання (пор. *тайна мовчання*) слід додати до групи ключових категорій [4].

У літературному дискурсі мовчання позначається полівекторно. Пор. поетичні опозиції (англ. *poetic oppositions*), риторичні пропуски (англ. *rhetoric omissions*), пролонговані паузи (англ. *audible gaps*). Мовчання є смисловим елементом дискурсу, в якому інтегрують вербальні та невербальні засоби екстеріоризації. Як поняттю йому важко дати чітке визначення. Для кожної з дисциплін – нехай це антропологія чи педагогіка – притаманний потрібний кут, під яким досліджується поліаспектний феномен мовчання [13:17].

На часі існують різні інтерпретації мовчання, які категоризують силенціальний ефект, відмежовують його від тиші, осмислюють потенції фізіологічної та фонетичної паузи. Мовчання стало міждисциплінарним феноменом; дослідження афазіологів, психологів та лінгвістів значно розширили теорію мовчання. Вчені фокусують увагу на ідентифікації метазнаків *умовчання, мовчання, тиші, апозіопези, еліпсису, езопового мовчання, завуальованої референції комунікативно-значущого мовчання, ефемізації, підтексту* [4: 5-17]. Пор.: “Скоріш за все, намагаючись дати будь-яке визначення мовчання, ми ... відчуємо якийсь чужеродний химерний жаль та відчуємо двозначність мовчання. Мовчання – це відсутність чогось, це прихований потенціал...Такі концепти, як мовчання, є особливо складними, особливо, якщо намагатися об’єктивізувати стан, тобто сказати, що це – щось” [8: 11].

Невербальний код мовчання по-різному тлумачиться в семіотичному просторі. Завдяки дискурсивному аналізу стає зрозумілим, що для розкриття такого складного феномену, як мовчання, недостатньо аналізу речень, аналіз має розкрити максимальну кількість невербальних кодів у текстах, які слугують «прототипічним фоном», «прототипічним фокусом» для розпізнання невербальних кодів. Матеріальність буття (позитивне мислення – позитивне мовчання, самодеструкція – негачія мовчазного роздуму), синергія невербаліки впливає з пов’язаності всіх невербальних кодів у єдиний знак, який буде завжди різний – мінус або плюс – залежно від авторської репрезентації.

Мовчання має бути зрозумілим у поєднанні з іншими невербальними знаками в контексті культури [7; 10; 11; 12; 13]. Оскільки мовчання є залежним від контексту, цей силенціальний феномен може виражати велику кількість різних функцій. “Людина не може не спілкуватися” без унікального мовчання, яке, як і інші форми невербальної комунікації, є центральною формою комунікації. Тут є однаково важливим, *що* говорити та *як* говорити. Папір втрачає будь-який зміст без графічних знаків, та графічні символи не можуть існувати без паперової основи; так само мовчання та мовлення знаходяться у взаємній залежності один від одного – кожного разу виступаючи контекстом, а отже, і смисловою основою один для одного [13: 14].

Енсен виділяє п'ять функцій мовчання: (а) функція єднання або роз'єднання (англ. *a linkage function*); (b) функція впливу (англ. *an affecting function*); (c) функція коментування (англ. *a revelation function, self exploration*) або приховування інформації від інших; (d) функція ословлення думки (англ. *a judgemental function*); (e) функція активності (англ. *an activating function*) [13: 14-15]. Умовчання (англ. *reticence*) трактується як знак чесноти, щирості та прямоти або знак приховування правди. Мовчання поміж молодим подружжям в японській культурі є символом закоханості, хоча в тій самій культурі мовчання асоціюється з вираженням соціального осуду, незгоди з людиною, виявом гніву та ненависті.

Мовчання є прикладом контрастивної бісемії, воно може надавати сил або, навпаки, тяжіти над людиною, підтримувати душевну близькість або слугувати знаком агресивної ворожості, може бути актом ввічливості або ж сигналом зневаги. Виразним є мовчазний сигнал до закінчення спілкування або - на демонстрацію близькості. Мовчання може бути символом активного пізнання, а також символом лінощів.

У парадигмі мовчання ідентифікується абсолютне (англ. *absolute*), акустичне (англ. *acoustic*), антецедентне (англ. *antecedent*), антеріорне (англ. *anterior*), випадкове (англ. *arbitrary*), рефлекторне (англ. *contemplative*), показове (англ. *displayed*), зовнішнє / внутрішнє (англ. *inter- and intra-turn*), мовчання як таке, що розпізнається органами чуття (англ. *gustatory, tactile, olfactory*), духовне (англ. *spiritual*), статичне (англ. *static*), замінне (англ. *surrogate*), часово-просторове мовчання (англ. *temporal and visual*) [13: 18-19].

Мовчання жінок (англ. *silencing of women*) стало предметом уваги багатьох учених, які розрізняють дисциплінарне мовчання (англ. *disciplinary silence*), деспотичне мовчання (англ. *oppressive silence*), мовчання, нав'язане суспільними інститутами (англ. *silence enforced by institutions*), сексуальне переслідування жінок (англ. *silence in sexual harassment*). Соціальні групи виокремлюють мовчазну ієрархію мовленнєвої поведінки [7: 4; 13: 16 p].

Мовчання людини (пор. *human silence*) не існує поза часом, темпоральність є невід'ємною рисою. Мовчання по-різному сприймається в монохронному та поліхронному соціумах [16]. Мовчання влітається в «соціальну тканину життя» і має темпоральні характеристики: вистачає 3 секунд (англ. *3-second window*) для того, щоб визначити різницю між тим, що відбувається зараз, буде відбуватися чи вже відбулося [16].

Затримка в мовленні охоплює різні процеси пізнання аудіовізуального плану (англ. *perceptual processes in audition and vision*), є ознакою еволюційного розвитку (англ. *cognitive evaluation*), може позначати контроль за рухом, мовленням (англ. *movement control, speech, cultural artifacts*), бути культурним ритуалом (англ. *cultural artifacts*), позначати мімічну реперзентацію (англ. *mnemonic representation*), означати акцентуалізацію сприйняття (англ. *perceptual accentuation*) або темпоральну інтеграцію (англ. *temporal integration*) [13: 20].

Під час зміни культурних кодів відбувається зміна невербальної поведінки суб'єктів інтеракції. Невербальні коди є емоційно насиченими. Існують кластери невербальних кодів. Виокремлюються фонетичні паузи (фізіологічні пропуски мовлення, паузи переліку), афазії (психофізіологічна відсутність мовлення або порушення мовлення), тиша (мовчання природи), хезитації людини, відсутність мови (німота) [14; 15; 16; 17].

Невербаліка мовчання сполучається з іншими невербальними кодами негативного і позитивного навантаження. Мовчання, що завжди більше,

ніж пропуск, тематично розвивається, змінюється, впливає на осмислення нами, хто ми є. Мовчання – це комунікативна одиниця, що є смисловим елементом дискурсу та екстеріоризується вербальними та невербальними засобами комунікації [18 - 21].

Валідним матеріалом дослідження слугують художні тексти, що містять «слова мовчання» (термін Н.Д.Арутюнової) [10] та графічні позначення силенціального ефекту [2]. Графіку мовчання маркують дименціональні одиниці [9]. Мовчання може бути реальним та віртуальним [1]. Цей феномен увійшов до теорії комунікації як невербальний паралінгвальний засіб, що є нульовим замінювачем вербальної реакції. Останні наукові розвідки підтверджують, що мовчання – це універсальний феномен, який може бути одночасно тактикою та стратегією мовленнєвої поведінки [7:105]. Причому в різних соціумах мовчання є універсальним замінювачем мовленнєвих дій та використовується комунікантом залежно від ситуації та набору комунікативних, гендерних, статусних, вікових та соціо-культурних чинників.

Так, було відмічено, що жінки точніше кодують свої емоційні стани за допомогою мовчання, ніж чоловіки, пор.: англ. *Alice didn't want to begin another argument, so she **said nothing*** [11:79]. Укр. *Аліса промовчала, бо не хотіла нової суперечки* [11: 78].

Мовчання як невербальна комунікативна стратегія може приховувати емоційний стан, маскувати його та формувати симуляцію неемоційності. Коли сама по собі ця стратегія не є ефективною, доповнюють її іншим семіотичним кодом, жестом, поглядом, усмішкою.

Ігнорувати співрозмовника мовчанням вважається також дефективною стратегією, пор.: *'Speak, can't you!' Haigha cried impatiently. But Hatta only munched away, and drank some more tea. 'Speak, won't you!' cried the King. 'How are they getting on with the fight?' Hatta made a desperate effort, and swallowed a large piece of bread-and-butter* [11: 95].

Силенціальний ефект мовчання описується вербально або досягається шляхом графеміки паузацій: у графічній мікроструктурі – це тире (-), подовжене тире (--) , подвійне тире (- -) або три крапки (...), пор. : *They can't be bees—nobody ever saw bees a mile off, you know -- ' and for some time she **stood silent**, watching one of them that was bustling about among the flowers, poking its proboscis into them, 'just as if it was a regular bee,' thought Alice* [8: 36-37].

У перекладі, однак, графіка мовчання може нівелюватися, коли ж лексичні позначення залишаються діючими, пор.: *Якусь часину Аліса стояла мовчки, пильнуючи за одним із тих створінь, що метушилися поміж квітів, запускаючи в них свій хоботок* [11: 35].

Дименціональні маркери мовчання семантизуються в словах автора-коментатора, пор.: *"It is wrong from beginning to end," said the Caterpillar decidedly, and **there was silence for some minutes*** [16:23]. Графічні маркери мовчання як дименціональні знаки, складають різні за довжиною групи *монознаків* (крапка, тире), *графо-діад* (два тире) та *графічних триад* (три крапки або три тире). В україномовних перекладах графіка мовчання спрощується, зникає пролонговане тире та вводяться інші форми. Пор.:

англ.

Alice curtseyed again, as she was afraid from the Queen's tone that she was a little offended: and they walked on in silence till they got to the top of the little hill. For some minutes

укр.

Тут Аліса знову зробила реверанс, бо з голосу Королеви їй здалося, що та трішечки ображена. Вони мовчки йшли далі, аж поки дісталися верху пагорба. Вони мовчки йшли далі, аж поки

Alice stood without speaking, дiсталися верху пагорба. На пагорбi looking out in all directions over the country— and a most curious country it was [5: 30]. *Аліса теж кілька хвилин стояла мовчки, оглядаючи краєвид, що відкривався звідти. Але й дивовижний то був краєвид! [5: 29].*

Важливість графіки мовчання не можна применшувати в перекладі, оскільки вона несе важливу інформацію. Так, звичайне тире – це паузи, які можуть бути граматичними. Пролонговане тире – це завжди щось більше, ніж омонімічна граматична пауза. Інтертекстуальність мовчання в творах Керола «Аліса в Країні Чудес» та «Аліса в Задзеркаллі» простежується не лише на рівні вербальних знаків, але й графічно – пролонговані тире, а це свідчать про вагомість мовчання у творах Л.Керола, пор.: *'It's very provoking,' Humpty Dumpty said after a long silence, looking away from Alice as he spoke, 'to be called an egg—very!'* [5: 76].

У перекладі В. Корнієнко пролонговане тире презентується, як правило, трьома крапками і може перетворюватися на дефіс, пор.: укр. - *Дуже мені прикро, - озвався Шалам-Балам по тривалій мовчанці, й далі дивлячись повз Алісу, - що мене обізвано яйцем... Дуже, дуже прикро [5:74].*

Семантична інтеграція графічних та вербальних чинників має подвійний персуазивний ефект на читача, пор.:

англ.	укр.
<i>This was a puzzler. After a pause, Alice began, 'Well! They were both very unpleasant characters—' Here she checked herself in some alarm, at hearing something that sounded to her like the puffing of a large steam-engine in the wood near them, thought she feared it was more likely to be a wild beast [5: 58].</i>	<i>Аліса геть спантеличилась. Помовчавши, вона промовила: - Ну, тоді виходить, вони обидва були погані... Тут вона зненацька вмовкла й тривожно прислухалась: у лісі щось чахкало, наче потужний паровик, хоча то міг бути й дикий звір [6: 54].</i>

Темпоральні характеристики мовчання свідчать про його пролонгованість, пор.: англ. *Alice considered a little* [5: 80]. Укр. *Аліса на мить замислилась* [6: 79]. Англ. *For a minute or two Alice stood silent, watching him* (Carrol 1, 95). Укр. *Хвилину-другу Аліса мовчки дивилася йому вслід* [5: 94]. Англ. *This offended Alice a little, so there was no more conversation for a minute or two [...]* [5:72]. Укр. *Аліса трохи образилась, і хвилину-другу панувала мовчанка* [6: 70].

Темпоральні маркери мовчання позначені лексичною конгруентністю квантитативних одиниць, пор.: англ. *Evidently Humpty Dumpty was very angry, though he said nothing for a minute or two* [11:80]. Укр. *Судячи з усього, Шалам-Балам з образи весь аж кипів, але мовчав* [11:78]. Прозорими є дименціональні протиставлення типу: *short pause::long speech* та *long pause::short speech*.

Замовчування адресанта виступає комунікативною тактикою, а мовчання адресата – комунікативною стратегією, фідбеком. Після довготривалої паузи, як правило, йде коротка репліка. Довгу розмову закінчує рефлексійна пауза, мовчання-роздум. Лексеми на позначення мовчання підтверджують дієвість впливу паузацій на адресата. Для адресанта заплановане мовчання є реалізацією стратегії аргументації. Такі самопозначення можуть мати фізіологічна пауза та пропуски між словами, які поза текстом – пустоти.

Художній дискурс є перспективним для дослідження комплементарності невербальної та вербальної комунікації, полівекторної представленості силенціального ефекту.

THE ONTOLOGICAL EXISTENCE OF SILENT LACUNAS

T.O. Anokhina

The article deals with the communicative silence as the silent effect, which is exteriorized by the verbal and non-verbal markers in the belle-lettre discourse. As a discourse element, SE has the typical environment, situational model and style. SE has religious, philosophical and social sources and interdisciplinary commentary into that.

Key words: *communicative silence, religious and social sources, silent pauses, the silent effect, polyaspectedness, verbal and nonverbal exteriorization of silence.*

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арутюнова Н.Д. Молчание: контексты употребления // Логический анализ языка. Язык речевых действий. – М.: Наука, 1994. – С. 106-117.
2. Белова А.Д. Лингвистические аспекты аргументации. – К.: Астроя, 1997. – 310 с.
3. Брус Д.А. Роль філософського вчення про буття у становленні узагальненої моделі твору мистецтва: аналіз філософсько-естетичної концепції Мартіна Гайдеггера // Культура народів Причорномор'я. – 2006. – №5. – С. 91-94.
4. Даренський В. Феноменологія християнського етосу (про книгу В.А. Малахова “Уязвимость любви”) http://www.duh-i-litera.kiev.ua/duh-i-litera/15-16/50_print.htm
5. Керрол Л. Аліса в Країні Чудес. Аліса в Задзеркаллі / В. Корнієнко (переклад). – К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2001. – 122+142 с.
6. Кэрролл Льюис. Приключения Алисы в стране чудес / пер. Н.М. Демуровой. – М.: Наука, Главная редакция физико-математической литературы, 1991.
7. Носова О.Е. Молчание: стратегия или тактика // Вестник Башкирского университета. – 2009. – Т. 14. – № 1. – С. 105-109.
8. Сеничкина Е.П. Семантика умолчания и средства ее выражения в русском языке: дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.01. – Москва, 2003. – 427 с.
9. Швачко С.О. Сага про дименціональні слова англomовного дискурсу // Філологічні трактати. Науковий журнал. – 2009. –Т. 1, № 2. – С. 168-176.
10. Brian Butterworth. Hesitation and Semantive Planning in Speech // Journal of Psycholinguistic. Vol. 4. №. 1. – N.Y.: Plenum Publishing Corporation. – 1975. – P. 75-87.
11. Carroll, Lewis. (2) Alice's Adventures In Wonderland // <http://uploading.com/files/DMHYX4HP/Carroll-Alices-Adventures-in-onderland.pdf.html>
12. Carroll, Lewis. Through the looking-glass and what Alice found there. – London: Macmillan. – 1872. – 137 p.
13. Clair, R. P. The first word was silence. In Organizing silence: A world of possibilities (pp. 3-45): State University of New York Press. - 1998.
14. Kalman, Y. M., Ravid, G., Raban, D. R., & Rafaeli, S. Pauses and response latencies: A chronemic analysis of asynchronous CMC. Journal of Computer Mediated Communication, 12(1), 1-23. - 2006.
15. Kalman, Y. Silence in text-based computer mediated communication: the invisible component silence in text-based computer mediated communication: the invisible component. – A thesis submitted for the Degree of “Doctor of Philosophy”. – University of Haifa: Graduate Studies Authority Committee for Doctoral Studies. – October, 2007. – 265 p.
16. Knapp, M. L., & Hall, J. A. Nonverbal communication: Basic perspectives. In M. L. Knapp & J. A. Hall (Eds.), Nonverbal communication in human interaction (pp. 3-106): Thomson Learning.- 2002.
17. Saville-Troike, M. The place of silence in an integrated theory of communication. In M. Saville-Troike & D. Tannen (Eds.), Perspectives on silence (pp. 3-18): Ablex Pub. Corp.- 1985.
18. Scott, R. L. Dialectical tensions of speaking and silence // Quarterly Journal of Speech. – 1993. - 79(1), 1-18.
19. Simpson M. Suicide and religion: did Durkheim commit the ecological fallacy, or did Van Poppel and Day combine apples and oranges? // American Sociological Review. - 1998. - Т. 63, № 6. - С. 895-896.
20. Sifianou, M. Silence and politeness. In A. Jaworski (Ed.), Silence: Interdisciplinary perspectives (pp. 63-84). - Berlin: Walter de Gruyter & Co, 1997.
21. Tannen, D. Silence: Anything but. In Perspectives on silence (pp. 93–111). Westport, Connecticut: Greenwood Publishing Group. Tannen, D., & Saville-Troike. - М.,1985.

Надійшла до редакції 27 листопада 2009 р.